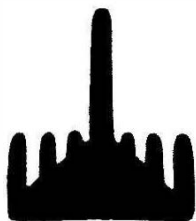

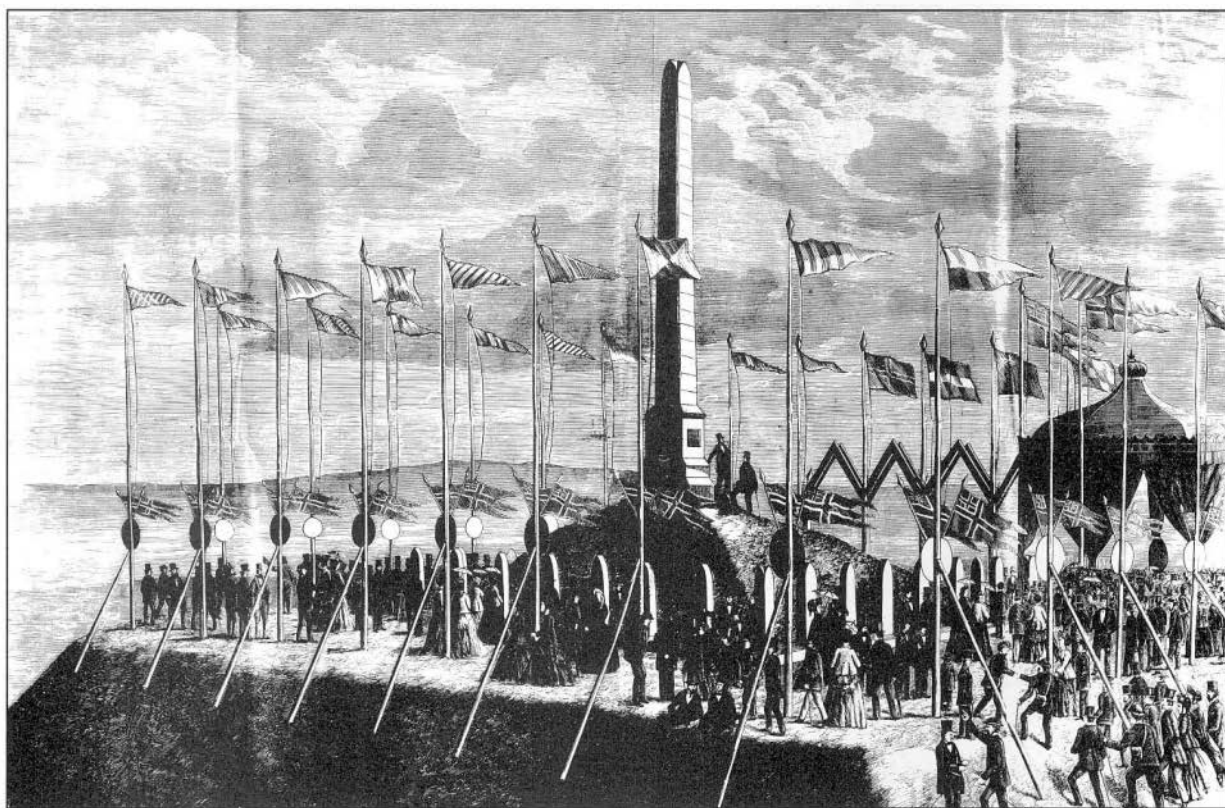
Årbok for Karmsund 1987-1992

Karmsund Folkemuseum

Haugesund 1992

Ludvig Eriksen Trykkeri a.s

Xylografi fra «Norges Tusenårsfest ved Haugesund 18de juli 1872».

Det er nok ikke Harald Hårfagres gravstein som ligger på Haraldshaugen

Erling Vorland

Fra tid til annen dukker spørsmålet om hvor Harald Hårfagre ble hauglagt opp. Var det på Hauge som Snorre sier, eller var det på Gard som Tormod Torfæus fikk folk til tro? Mye blekk har flytt i den anledning er det blitt sagt, og det er både visst og sant. Ikke rart om folk nå begynner å bli trøtte av å høre om dette, og altfor ofte er det nok bare blitt gjentakelser av de samme gamle argumentene. Likevel våger også jeg å stille opp for å delta i «blekksløsing». Men når jeg gjør det, er det fordi jeg mener at jeg kan stille med nye momenter som ikke har vært berørt før, merkelig nok. Det gjelder da særlig målene på gravhellen og også målingen av den. Tidligere er dette blitt behandlet så overfladisk som vel mulig. Det er bare blitt sagt at alle målene stemmer uten noen forklaring på hvordan. Og det må det vel være flere enn jeg som har lurt på. Dette er et så vesentlig punkt at det må være verdt en grundigere behandling. Det skal jo være selve beviset for at hellen er den rette.

Hva Snorre forteller

Vi får begynne med begynnelsen som er Snorre selv, og naturlig nok må vi til Harald Hårfagres saga. Sitatet er tatt fra Gustav Storms 3. utgave, Oslo 1930 (s. 87/88):

«Kong Harald døde sottedød på Rogaland og er hauglagt på Haugar ved Karmsund. Ved Haugesundet står det en kirke, men ved selve kirkegården i nordvest er haugen til Harald Hårfagre; vestenfor kirken ligger gravsteinen til kong Harald, den som lå over graven hans i haugen; den er halvfjortende fot lang og nær 2 alen bred.»

Og i en fotnote om Haraldsstøtten står det bl.a.:

«Den store leiesten eller «helle», hvis lengde nu angis til 3,54 meter og bredde 1,25 meter, er innlemmet i monumentet.»

Målene på gravhellen

Her får vi oppgitt målene, både Snorres mål fra 1218 i fot og alen og det nøy-

aktige metermålet der hellen nå ligger, forsvarlig fastsementert. Snorres mål tyder på nøyaktig måling: «halvfjortende fot lang og nær 2 alen bred». Især er breddemålet hans absolutt entydig og udiskutabelt. «Nær 2 alen» kan bare bety litt i underkant av 2 alen, ikke over. Snorre må vel ha brukt alenmålet, og alenen på hans tid var den gamle norske «tumalalen» som blir omregnet til 47,4 cm. Opprinnelig var det avstanden fra albuen til ytterste fingertupp på en voksen mann. Den «sjællandske» alen på 62-63 cm ble først innført i Norge i 1541, over 300 år etter Snorres tid. (Brøgger/Steinnes: Gammel mål og vekt i Norge. Oslo 1982). Var det ikke tumalalen Snorre brukte, så må det ha vært noe i nærheten. Dette bekreftes også av en fotnote til Harald Hård-rådes saga (s. 579) hvor det heter:

«En alen var omtrent en halv meter».

Med de målene vi har fått oppgitt, skulle det være ganske enkelt å finne ut hvor lang Snorres alen var. Vi må bare godta at 1 alen = 2 fot, og det har det visst aldri vært dissens om. Men de som vil forsøke på omregningen vil allerede her støte på problemer. De vil oppdage at Snorre på lengdemålet må ha brukt en alen på 52 cm ($3,54 : 13,5 \times 2$), mens han når det gjelder bredden må ha brukt en på 62 cm ($1,25 : 2$). Det kan han da aldri ha gjort, så her må utvilsomt være en feil et eller annet sted.

Torfæus dukker opp

Snorre forteller greit og tydelig hvor Harald Hårfagre var blitt hauglagt: «på Haugar ved Karmsund». Dette er også blitt bekreftet av 3 - 4 andre samtidige historikere. Forfatteren av «Ågrip» må ha vært lokalkjent, og han sier: «— opp fra Hasseløysund». Vi kan se stedet for oss. Disse utsagn ble stående uimotsagt like til den kongelige historikeren Tormod Torfæus dukket opp på arenaen i 1685. Han hadde satt seg i hodet at han skulle finne gravhellen fra Harald Hårfagres grav, og heller ikke han var et øyeblikk i tvil om hvor hellen skulle være. Han visste hvor Hauge ved Haugesund var, og der startet han letingen. Nå var det jo 467 år siden Snorre hadde sett gravhellen der, så det var vel gjerne litt optimistisk av Torfæus å vente at den fremdeles skulle ligge der. Det var ikke mange som brydde seg om fortidsminner i de dager, og all brukbar stein var ettertraktet. Den kunne brukes til murer, brygger, bruer og mye annet.

I sin «Historia rerum Norvegicarum» forteller Torfæus selv om leteaksjonen. Han skrev på latin, men vi skal høre litt fra Christies oversettelse i «Urda» 1847. Etter å ha fortalt om sin resultatløse leting på Hauge, fortsetter han:

«Endelig omtalte en Bonde paa den Gaard, der kaldes Gar (i gamle Dage G a r d r), da han hørte mig søge efter en omtrent 14 Fod lang Helle af ovennævnte Bredde (2 Alen), en stor Helle, der laae foran hans Dør, og sagde, at saavel Sagnet, som de tilstedeværende Ruiner beviiste, at her i for-

dums Tid havde staaet en Kirke. ... Skjønt mistviulende om et heldigt Resultat begav jeg mig dog til Stedet tilligemed de meest anseede Naboer og andre dannede Mænd og tog paa at udmaale Alt med Snorre's Beretning til Rettesnor, og Stenen holder netop 14 af mine Fod.»

Nå ropte vel Torfæus hurra så sant dette ordet fantes i hans vokabular. Her fikk han endelig lønn for sitt strev. Men hva så med bredden på hellen? Den sier han ikke noe om. Kan han ha blitt så glad at han helt glemte å måle den? Han måtte da vite at om hellen skulle ha noen beviskraft, så måtte både lengdemålet og breddemålet stemme. Og det må vel også innrømmes at denne målingen med hans fot ikke virker helt overbevisende, selv om han hadde «de meest anseede Naboer og andre dannede Mænd» med seg.

Hadde Torfæus også målt bredden med sin fot på 25 cm (3,54 : 14), ville den målt fulle 5 fot eller 2½ alen mot Snorres snaut 2. Altså 25% overskridelse. Hvordan historikerne har kunnet godta dette er uforklarlig. I en fotnote i Jacob Aalls Snorre-oversettelse (Christiania 1838) brukes til og med uttrykket: «fuldkommen svarende til de af Snorre oppgivne Dimensioner». Det var vel en noe drøy påstand. Og stadig dukker det gamle argumentet opp: Torfæus fant jo gravhellen på Gard, og målene på den stemmer med Snorres. En rekke teorier og gjetninger er blitt framsatt for å tilpasse Snorres beretning til funnet. Disse teoriene er aldri blitt bevist, men så lenge er de blitt gjentatt at de tilslutt blir servert som fakta, bl.a. som fotnoter i Jacob Aalls og Gustav Storms Snorre-utgaver.

Christies måling

Hellen er blitt målt enda en gang. Og denne målingen er ganske interessant, så den må vi også ta med. Adjunkt Johan Koren Christie tok emnet opp i det antikvarisk-historiske tidsskrift «Urda» i 1847. Her gjør han et energisk forsøk på å bevise at Harald Hårfagres gravsted er på Gard. Kronbeviset er naturligvis gravhellen. Men også han fikk problemer med målene. Han skriver i «Urda»:

«Som Gravhelle nævner det (Sagnet) bestemt den store i Tunet liggende Steen, der riktignok ikke aldeles nøiagtig svarer til de af Snorre oppgivne Dimensioner, da den kun er 12 Fod lang og derimod 2 1/8 Alen bred (samt 8 Tommer tyk), men som dog er den samme, om hvilken Torfæus beretter, at han forefandt den fjorten af sine Fod lang; den kan da være bleven noget afstumpet i sin Længde.»

Her innrømmer han at målene ikke stemmer helt med Snorres mål, men han var vel neppe klar over hvor stort avviket virkelig var. Heller ikke stemmer de med målene til Torfæus. Hellen er nå blitt 2 fot kortere og bredden er 2 ⅛ alen. Nå var Christie ganske flink til å lage forklaringer og også til å få folk til

*Steinen Tormod Torfeus i 1685 fant liggende som tråkkbelle i et tun på Gard.
Da Haraldsstøtta ble reist i 1872, ble den flyttet hit og innlemmet i monumentet.*

å tro på dem, men kunne han virkelig få noen til å tro på den teorien han her kommer med? Var det mulig at en (etter det han selv sier) ca. 20 cm. tykk steinhelle kunne bli «avstumpet» 2 fot når den lå i ro i et gardstun? Det hørest svært usannsynlig ut, selv om den lå der i 160 år.

Løsning på problemene

Vi har nå hørt om forskjellige målinger av hellen Torfæus fant. Målingene gav nokså ulike resultater og særlig klokere er vi vel ikke blitt av dem. De har heller skaffet oss nye problemer. Men nå får vi forsøke å løse problemene. Det skal vi gjøre ved hjelp av en ganske enkel men likevel absolutt pålitelig prøve. En fordel med denne prøven er at den er like brukbar selv om vi ikke vet hvilken måleskala som er benyttet ved målingene. Den bygger på et par læresetninger fra plangeometrien:

1. I et rektangel er forholdet mellom dets lengde og bredde konstant uansett hvilken måleskala det blir målt med.
2. I likedannede rektangler vil forholdet mellom lengde og bredde alltid være det samme.

Dette forholdstallet blir med andre ord et «nøkkeltall» som viser raktangelets fasong. For å bevise prøvens brukbarhet, skal vi nå forsøke den på målingene av Torfæus-hellen. Den er jo et rektangel. Først tar vi metermålet slik hellen ligger på Haraldshaugen.

Forholdstallet blir her	$3,54 : 1,25 =$	2,8
Deretter tar vi fotmålet til Torfæus	$14 : 5 =$	2,8
Og til slutt tar vi Christies mål	$12 : (2.125 \times 2) =$	2,8

Her ser vi da at selv etter måling med 3 så forskjellige og dels ukjente måleskalaer, blir forholdstallet det samme. Flere desimaler i svaret ville bare gi en «falsk» nøyaktighet, derfor nøyer vi oss med en. Og prøven har bevist sin brukbarhet. Vi må kunne stole på den.

Litt overraskende var det vel kanskje at også Christies mål stemmer. Men prøven viser at hellen har nøyaktig samme fasong nå som da Torfæus målte den. Den er slett ikke blitt «avstumpet», så denne gang holdt ikke Christies teori. Det er nok målet som får ta skylden for dette avviket, og det er også lett å få bekreftet. Vi har før sett at foten til Torfæus var 25 cm lang. Christie må nok ha brukt en fot på 29,5 cm ($3,54 : 12$).

At forholdstallprøvene stemmer her er ingen overraskelse. Vi vet jo at de gjelder den samme hellen alle og da skal de stemme hvis målene er riktige.

Men den viktigste prøven står ennå igjen, og det er prøven på Snorres mål. Det er jo den som her vil være avgjørende. Hvis det nå er den samme hellen han også har målt, så *skal* selvsagt også denne prøven gi samme forholdstall

som de andre.

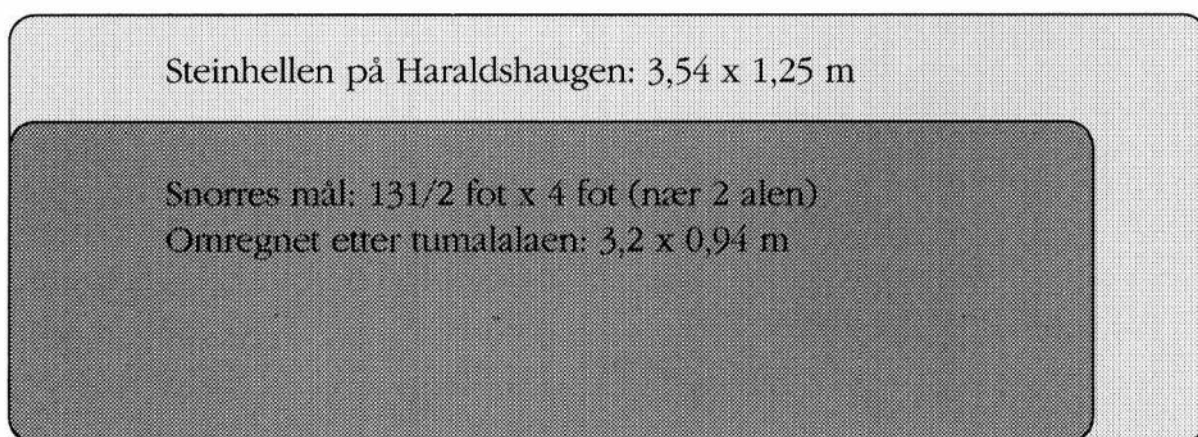
Ikke desto mindre blir forholdstallet her $13,5 : (2 \times 2) = 3,4$ som slett ikke stemmer med de andre prøvene.

Dette viser ubetinget at hellen Snorre har målt ikke er likedannet med hellen på Haraldshaugen. Ingen tvil er mulig. Det må være to forskjellige heller. De har ulik fasong og ulike mål. Konklusjonen må da bli:

Det var ikke Harald Hårfagres gravhelle Torfæus fant på Gard.

Hans bokstavelig talt vektige bevis holder ikke mål. Men dette beviset har historikerne bygget på i over 300 år!

Hvis vi regner Snorres mål etter tumalalenen om til meter, så får vi $3,20 \times 0,94$ m. Vi tenker oss at vi legger Snorre-hellen oppå hellen på Haraldshaugen. Det vil se slik ut:

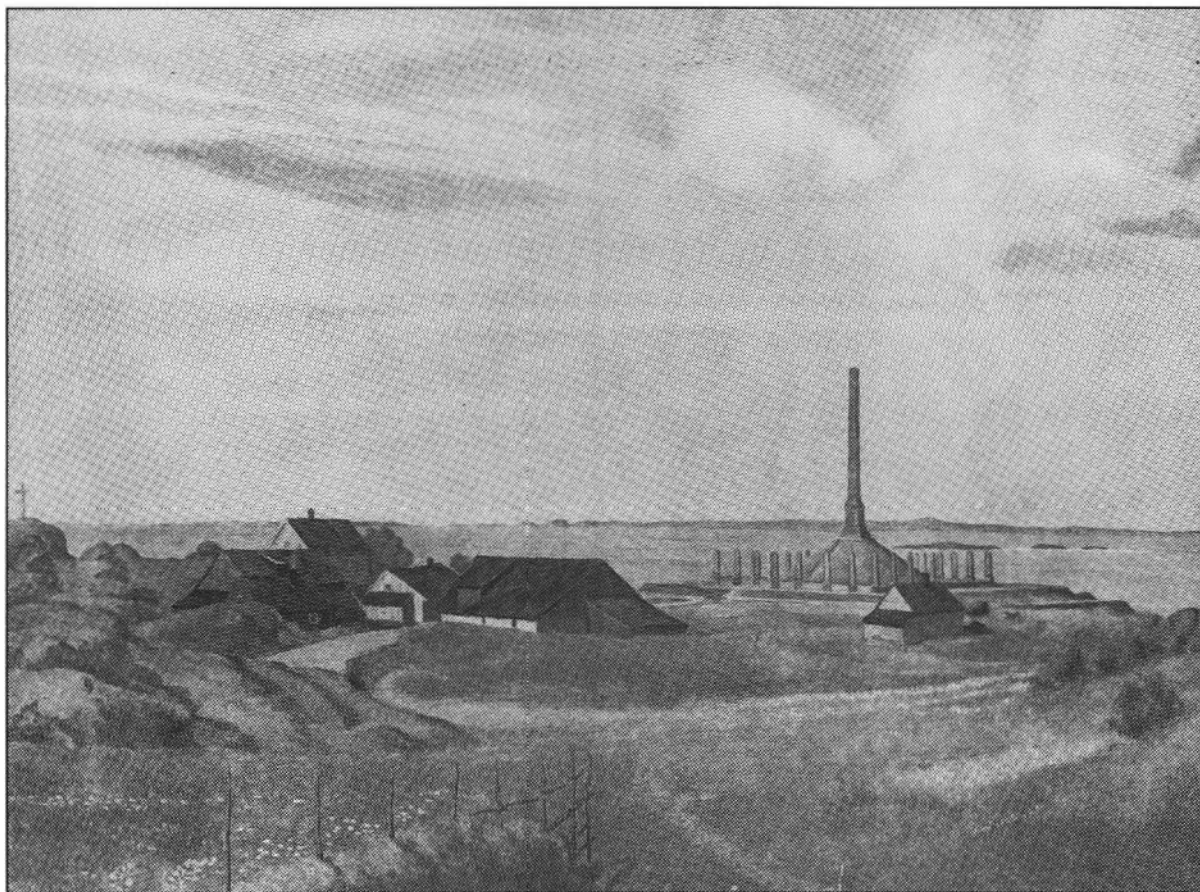
Hadde Torfæus funnet en helle med disse målene, ville forholdstall-prøven blitt slik: $3,20 : 0,94 = 3,4$

som altså stemmer med Snorre-hellens forholdstall.

Da kunne det være den samme hellen, og da også målene ville stemme med tumalalenen hadde den nok blitt godtatt.

Her blir det ingen vanskeligheter med forskjellige alenmål. Da vi nå vet at det er to ulike heller vi har for oss, ser vi at vårt problem med alenmålet i starten, skyldtes at vi kom til å blande målene fra to heller med ulik fasong. Det går nok ikke.

Resultatet av den oppdagelse vi nå har gjort må jo bli at vi ikke lenger har noen grunn til å tvile på det Snorre selv forteller: At han så gravhellen liggende vestenfor en kirke som stod på **Hauge ved Haugesundet**. Når Snorre sier Hauge, så mener han nok også Hauge og ikke Gard. Der har han vel neppe vært. Den hellen Snorre så på Hauge er ikke funnet og blir det vel ikke heller.

Harald Hårfagre har fått et verdig minnesmerke, flott plassert på Gard, og det er vel heller ingen som ønsker det flyttet. Men at det er reist på hans grav, og at det er hans gravstein som ligger der, er bevislig uriktig.

(Maleri av Ole Frøvig).